

vâb insan için kullanıldığında “çok tövbe eden”, Allah’a nisbet edildiğinde “tövbeleri çok kabul eden” demektir (Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “tvb” md.; *Lisânü’l-‘Arab*, “tvb” md.). Kur’ân-ı Kerim’de tövbe (tevbe) kavramı fiil ve isim kalıplarıyla otuz yakın âyette Allah’a izâfe edilmektedir. Tevvâb ise Allah’ın bir ismi olarak dokuz âyette rahîm, bir âyette hakîm ismiyle, bir âyette de tek başına geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “tvb” md.). Bu âyetlerin ikisinde, “Allah zaten ezelden beri tevvâb olarak nitelenmiştir” (kâne tevvâben) ifadesi kullanılmakta (en-Nisâ 4/16; en-Nasr 110/3), tevvâb bir âyette insanlara nisbet edilmektedir (el-Bakara 2/222). Tövbe kavramı çeşitli hadislerde fiil ve isim kalıplarıyla yine Allah’a nisbet edilmekte (Wensinck, *el-Mu’cem*, “tvb” md.), İbn Mâce ve Tirmizî’nin esmâ-i hüsnâ rivayetlerinde de yer almaktadır (“Du’â”, 10; “Da’âvât”, 82). Abdullah b. Ömer’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber’in sohbetleri esnasında şu duayı 100 defa tekrar ettiği görülmüştür: “Rabbim, beni bağışla, tövbemi kabul et! Şüpheli yok ki sen hatalarımdan dönenlere lutfunla mukabelede bulun ve bütün günahları bağışlayanısın” (İbn Mâce, “Edeb”, 57; Tirmizî, “Da’âvât”, 38).

Tevvâb ismini genellikle “kullarını tövbeyle muvaffak kılan ve tövbelerini kabul eden” şeklinde yorumlayan âlimler bunun açıklanmasında kelimenin iki özelliğine işaret etmiştir. Bunlardan biri kök anlamında bulunan “dönme, rücû etme” unsuru, diğeri mübalağa bildiren bir kalıpta bulunuşudur. Tövbe kavramı insana nisbet edildiğinde günah ve mâsiyetten itaate dönmeyi anlatır. Buradaki mâsiyet küfür ve inkârdan başlayıp küçük günahlara kadar iner. Kulun dönüşü hem kalp hem fiil açısından gerçekleşir. Kalbin dönüşü Allah’a yönelik olmak üzere saygıya (takvâ) bürünmüş sevgi yoluyla olur ve pişmanlık duygusu, bir daha tekrar etmeme niyetini de kapsar. Allah’a nisbet edildiğinde ise kelimenin kök anlamı Allah’ın gazabının rıza ve muhabbete dönüşmesi biçiminde anlaşılır. Nitekim bir âyette Allah’ın tövbe edenleri sevdiği ifade edilmiştir (el-Bakara 2/222). Birçok kaynakta yer alan bir hadiste Hz. Peygamber, kulun tövbe etmesinden Cenâb-ı Hakk’ın duyduğu hoşnutluğun (ferah), yiyecek içeceği ve her şeyini taşıyan devesini çölede kaybeden bir kişinin onu bulduğunda duyduğu sevinçten çok daha fazla olduğunu ifade etmiştir (Buhârî, “Da’âvât”, 4; Müslim, “Tevbe”, 1-8).

Tevvâb isminin mübalağa içermesinden dolayı kazandığı muhteva zenginliği çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Ebû’l-Kâsım ez-Zeccâcî’ye ait şu yorum bunları özetlemektedir: Tevvâb, “çok sayıdaki insanın tekrarlanan sayısız günahını dilediği kimse için günahlarından dönmeleri şartıyla her zaman bağışlayan” demektir (*İştikâku esmâ’illâh*, s. 62-65). Esmâ-i hüsnâ içinde yer alan afûv, gaffâr, raûf, rahmân gibi isimler de göz önünde bulundurularak tevvâb ismini “kulunu güçlükten kolaylığa, mâsiyetten taate, haramdan mubaha ve gazaptan rızaya çeviren” şeklinde açıklamak mümkündür. Ebû Abdullah el-Halîmî’nin de belirttiği gibi tevvâb olan Allah kötü yoldan dönen kuluna lutuf ve merhametiyle iltifat eder, onun önceki günahlarını affederken iyi amellerini boşa çıkar-maz ve itaatkâr kullarına vaad ettiği lutuflardan onları mahrum etmez (*el-Minhâc*, I, 206). Allah’ın insanla ilgili fiilî isim ve sıfatları içinde yer alan tevvâb afûv, gaffâr, gafûr, rahîm, rahmân ve raûf isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû’l-Kâsım ez-Zeccâcî, *İştikâku esmâ’illâh* (nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 62-65; Hattâbî, *Şe’nü’d-du’â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, s. 90; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu’abi’l-îmân* (nşr. Hilmi M. Fûde), Beyrut 1399/1979, I, 206; İbn Fûrek, *Mücerredü’l-Makâlât*, s. 55; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Esmâ’ ve ş-şifât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 82°; Kuşeyrî, *el-Taḥbîr fi’l-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 84; Gazzâlî, *el-Makşadü’l-esnâ* (Fazluh), s. 150-151, 174.



BEKİR TOPALOĞLU

TEVVÂBİN

(التَّوَّابُونَ)

HZ. HÜSEYİN’İN İNTİKAMINI ALMAK İÇİN HAREKETE GEÇEN İLK ZÜMRE.

Ehl-i beyt’e büyük sevgi besleyen müslümanları derinden etkileyen Kerbelâ Vak’ası, Hz. Ali’nin ve oğullarının haklarını arama iddiasıyla ortaya çıkan ve Şiîliğin zuhuru zemin hazırlayan bazı hareketlerin temelini oluşturmuştur. Kerbelâ Vak’ası yüzünden I. Yezîd’e ve yönetimine karşı düşmanlık besleyen grupların başında Hz. Hüseyin’i Kûfe’ye davet ettikten sonra ona yardım etmeyen Kûfeli taraftarları gelir. Hüseyin’e karşı dürüst davranmadıkları için büyük pişmanlık duyan ve işledikleri bu günahın ancak onu şehid edenleri ve onlara emir verenleri öldürmekle kurtulabileceklerine inanan bu gruba Tevvâbîn (tövbe edenler) denilmiştir.

Tevvâbîn, amaçlarını gerçekleştirmek üzere Hz. Ali’nin yakınlarından sahâbî Süleyman b. Surad’ın evinde gizli toplantılar yapmaya başladı. Süleyman b. Surad başkanlığında Müseyyeb b. Necebe el-Fezâri, Abdullah b. Sa’d b. Nüfeyl el-Ezdî, Abdullah b. Vâl et-Temîmî, Rifâa b. Şeddâd el-Becelî’den oluşan beş kişilik bir heyet oluşturuldu. Bunlar 61 (680) yılında halkı gizlice Hz. Hüseyin’in intikamını almak amacıyla davet etmeye başladı (Taberî, V, 558). Silâhlı mücadele için gerekli malzemeyi toplama çalışmaları Yezîd b. Muâviye’nin ölümüne kadar (64/683) sürdürüldü. Yezîd’in ölümüyle birlikte hareketin lider kadrosunda bulunanlar Süleyman b. Surad’ın yanına gelerek yönetimin zaafa düştüğünü belirttiler ve hemen harekete geçiş Hz. Hüseyin’in katillerini yakalayıp cezalandırmayı teklif ettiler. Süleyman onlara acele etmemelerini, katiller arasında Kûfe ile gelenlerinin de bulunduğunu, harekete geçtikleri takdirde bunların kendilerine karşı koyarak Abdullah b. Zübeyr’e katılacaklarını söyledi.

Süleyman b. Surad, Sa’d b. Huzeyfe el-Yemân’a bir mektup yazarak faaliyetleri hakkında bilgi verdi ve Medâin’deki Ehl-i beyt taraftarlarını 65 yılı Rebîülâhîr ayının ilk gününde (15 Kasım 684) Nuhayle’de yapılacak toplantıya çağırıldı. Sa’d b. Huzeyfe’nin hareketi hazır olduklarını bildiren cevabı ve Basra’da bulunan Müsennâ b. Mahârribe el-Abdî’nin destek sözü onları ümitlendirdi. I. Yezîd’in ölümünden altı ay sonra önce Muhtâr es-Sekafî, ardından da Mekke’de halifeliğini ilân eden Abdullah b. Zübeyr tarafından vali tayin edilen Abdullah b. Yezîd el-Hatmî Kûfe’ye geldi. Hz. Ali’nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye’nin veziri sıfatıyla geldiğini söyleyip onun imamlığı için davette bulunan Muhtâr es-Sekafî halkı Hüseyin’in katilleriyle savaşmaya teşvik etmekle birlikte Tevvâbîn hareketine katılmadı. Muhtâr, Süleyman b. Surad ve arkadaşlarını savaştan anlamayan, kendilerini boş yere tehlikeye atan bir grup diye eleştiriyordu (*a.g.e.*, V, 561). Bu süreçte Hz. Ali evlâdî taraftarlarının çoğunluğu Süleyman’ın yanında kaldı, Muhtâr’a pek katılan olmadı. Aynı günlerde Kûfe Valisi Abdullah b. Yezîd’e Hz. Ali taraftarlarının Süleyman b. Surad liderliğinde isyan hazırlığı yaptığı, Muhtâr’la beraber olan az sayıda bir topluluğun İbn Surad’ın faaliyetlerinin neticesini beklediği ihbar edildi ve onlara karşı silâh kullanması istendi. Ancak vali, Hz. Ali taraftarları silâha başvurmadıkları sürece ken-

TEVVÂBİN

disinin de onlara karşı güç kullanmayacağını söyledi. Bu konuda haberlerin yayılması üzerine camide Kûfe halkına hitap eden vali şu anda onlara karşı bir harekete geçmeyeceğini, Hüseyin'in öldürülmesini kendisinin de bir facia kabul ettiğini belirtti. Birbirlerinin kanını dökmek yerine o sırada üzerlerine gelmekte olan Emevî kumandanı Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı birleşmeyi teklif etti. Hz. Hüseyin'in ve yanındakilerin katili olan Ubeydullah'ın ve babasının valilikleri sırasında yaptıkları zulmü hatırlatıp Ubeydullah'ın şehri ele geçirmesi durumunda kendilerini köleleştireceğini ileri sürdü. Valinin ardından konuşan haraç emîri, Süleyman ve taraftarlarının bir isyana kalkışmaları halinde şiddetle cezalandıracaklarını söyleyince büyük tartışmalar çıktı. Daha sonra Tevvâbîn liderlerinin valiyle görüşüp özür dilemesiyle ortalık yatıştı (a.g.e., V, 563). 65 (684) yılında Süleyman b. Surad, taraftarlarına isyan için belirlenen günde Nuhayle'deki ordugâhta toplanmalarını emretti ve rebîülâhîr ayının ilk gününde (15 Kasım) kendisi de oraya gitti. Süleyman'a biat edenlerin kaydedildiği divanda 16.000 kişinin adı bulunduğu halde sadece 4000 kişinin geldiğini gören Süleyman Nuhayle'de üç gün bekledi; adamlarını Kûfe'ye gönderip sözlerinden dönenlerin katılımını sağlamaya çalıştı ve neticede 1000 kişi daha kendisine katıldı. Müseyyeb'in gönülsüz katılacaklardan fayda görmeyeceğini söylemesi üzerine beklemekten vazgeçti. Taraftarlarına da bu yola Allah'ın rızasını ve âhîret sevabını kazanmak için çıktıklarını, bunun dışında beklentileri olanların ayrılmasını bildirdi. Basra ve Medâin'den söz verdikleri halde kimse gelmedi (İbn Kesîr, XI, 697). Bu sırada Sa'd b. Nüfeyl, Hz. Hüseyin'in intikamını almaya Ömer b. Sa'd b. Ebû Vakkâs gibi Kûfe'de bulunan katillerinden başlamayı teklif etti. Ancak Süleyman baş düşmanları Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı gideceklerini söyledi.

Tevvâbîn'in harekete geçmek üzere olduğunu duyan ve Kûfe'yi savunmak için onlara ihtiyacı bulunan Kûfe Valisi Abdullah b. Yezîd, Süleyman'a haber göndererek Kûfe'de kalıp İbn Ziyâd'a karşı birlikte savaşmayı yahut onun üzerine gitmeyi teklif etti; ancak bu teklifleri reddedildi. 5 Rebîülâhîr 65 (19 Kasım 684) tarihinde yatsıdan sonra Nuhayle'den ayrılan Tevvâbîn mensupları geceyi Deyrûla'ver'de geçirdi. İkinci konaklama yeri olan Fırat kenarındaki Aksas'ta 1000 kişinin ayrıldığı olduğu ortaya çıktı. Süleyman b. Surad,

Kerbela'ya doğru hareket emrini verdi. Hz. Hüseyin'in kabrine varınca kendisini yardımsız bırakmak suretiyle yaptıkları hatadan derin pişmanlık duyduklarını belirten Tevvâbîn günahlarından tövbe edip onun şehid edildiği ideal uğruna savaşmaya and içti. Kabrin başında bir gün kaldıktan sonra Kerbelâ'dan ayrılan grup Hasâse, Enbâr ve Sadûd üzerinden Kayyâre'ye ulaştı. Bu sırada Kûfe valisinin Ubeydullah'a karşı birlikte mücadele etmeyi öneren mektubu geldi, fakat onlar kararlarından dönmediler. Karkisiye civarına geldiklerinde şehre saldırmalarından çekinip tahkimat yapan Abdullah b. Zübeyr'in Karkisiye Valisi Züfer b. Hâris el-Kilâbî'ye savaş maksadıyla gelmediklerini bildirip kendileri için bir çarşı kurmasını istediler. Bu teklifi kabul eden vali onlara güçlü bir Emevî ordusunun Aynülverde'ye gelmekte olduğunu haber verdi; şehirde konaklamalarını ve ortak düşmana karşı güçlerini birleştirmeyi teklif ettiyse de teklifi kabul edilmedi. Bunun üzerine Züfer b. Hâris, kendilerine Emevî kuvvetlerinden daha önce hareket ederek Aynülverde'de karargâh kurmalarını tavsiye etti. Karkisiye'den ayrılan Süleyman, Müseyyeb b. Necebe'yi Emevîler'in Rakka'daki ordugâhından ayrılan Suriye öncü birliklerinin üzerine sevketti. Meydana gelen savaşta birliklerinin yenildiğini öğrenen Ubeydullah b. Ziyâd, Husayn b. Nümeyr kumandasında 12.000 kişilik bir takviye kuvveti gönderdi. Husayn önce onları halifeye itaate davet etti. Süleyman b. Surad, Hüseyin'in katili olarak kabul ettikleri Ubeydullah b. Ziyâd'ın kendilerine teslim edilmesini, ayrıca halifeliğin Ehl-i beyt'e verilmesini istediklerini bildirdi. Anlaşma sağlanamayınca 22 Cemâziyelevvel 65 (4 Ocak 685) tarihinde başlayıp üç gün süren savaş Süleyman b. Surad, Müseyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa'd ve Abdullah b. Vâl'in de öldürülmesinin ardından Tevvâbîn'in ağır hezimetle sonuçlandı. Tevvâbîn'in beş liderinden sağ kalan Rifâa b. Şeddâd gece karanlığından faydalanıp diğer sağ kalanlarla birlikte Karkisiye'ye çekilmeyi başardı (bk. AYNÜLVERDE SAVAŞI). Üç gün burada kaldıktan sonra dağıldılar. O sırada hapiste bulunan Muhtâr es-Sekafi, Kûfe'ye dönen Rifâa'ya bir tâziye mektubu gönderdi. İsyancıları dolayısıyla onları övdüğü mektubunda Ehl-i beyt'in intikamını almakla görevlendirildiğini bildirip kendisine katılmalarını istedi. İlk Şiî hareketlerinden olan Tevvâbîn hareketi böylece başarısızlıkla neticelendi. Harekete katılanların tamamına yakınının Hâricîler gibi bedevî kabilelerine men-

sup olduklarına dikkat çekilmektedir (Watt, s. 50; Fiğlalı, XXVI [1983], s. 351).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1421/2001, V, 196-198; VIII, 148; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 551-563, 580-608; İbn A'sem el-Küfî, *el-Fütûh*, Beyrut 1406/1986, III, 224-248; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 158-165, 175-188; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XX, 527-541; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize 1418/1998, XI, 684-688, 695-703; M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm – Ali M. el-Bicâvî, *Eyyâmü'l-'Arab fi'l-İslâm*, Kahire 1394/1974, s. 436-449; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 50; Ethem Ruhi Fiğlalı, "İlk Şiî Olaylar: Tevvâbîn Hareketi", *ACÜİFD*, XXVI (1983), s. 335-352; Muhsin b. el-Arabî, "Eşerü harekati't-Tevvâbîn fi'l-edebî hutabü zü'amâ'ihâ ve resâ'ilühüm", *Havliyyâtü'l-Câmî'ati't-Tünisiyye*, sy. 28, Tunus 1988, s. 265-286; Mükrimin Halil Yinanç, "Aynülverde", *İA*, II, 74; K. V. Zetterstéen, "Süleyman", a.e., XI, 175-176; F. M. Denny, "Tawwâbîn", *El'* (İng.), X, 398.



İSMAİL YİĞİT

TEVZERİ

(bk. İBNÜ'n-NAHVÎ).

TEYAKKUZ

(bk. YAKAZA).

TEYEMMÜM

(التيمم)

Abdest alınmadığı veya gusül yapılmadığı durumlarda temiz toprak yahut yer cinsinden bir maddeye elleri sürerek yüzü ve iki kolu meshetme.

Sözlükte "kastetmek, yönelmek" anlamındaki teyemmüm Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamıyla kullanılmıştır (el-Bakara 2/267). Terim olarak teyemmüm, suyu temin etme veya kullanma imkânının bulunmadığı durumlarda büyük ve küçük hükmî kirliliği (hades) gidermek amacıyla iki eli temiz toprak veya yer cinsinden sayılan bir maddeye sürerek yüzü ve iki kolu meshetmekten ibaret hükmî temizliktir (farklı tanımlar için bk. Şirbînî, I, 87; *Mv.F.*, XIV, 248). Abdest ve gusül, normal durumlarda su ile olan ve maddî temizlenme özelliği de taşıyan hükmî bir temizlik iken teyemmüm istisnâ hallerde başvuru, abdest ve gusül yerine geçen (bedel) sembolik bir işlemdir. İslâm'da mükelefler için böyle bir imkânın tanınması, hem başta namaz olmak üzere ibadetle-